

Ivan Šestan
Etnografski muzej
Zagreb
Hrvatska
isestan@emz.hr

UDK 392.72:738.8
738.8.045
Pregledni rad
Prilmljeno: 17. veljače 2009.
Prihvaćeno: 26. veljače 2009.

Bilikum – zagonetni vrč Prolegomena problemu trodijelne posude za nazdravljanje dobrodošlice

U radu se nastoje sistematizirati pitanja koja proističu iz oblika i simbolike trodijelne posude – bilikuma, iz koje se u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i sjeveroistočnoj Sloveniji uz zdravicu ispijalo vino u čast gostu koji je prvi puta u posjeti. Mada se može koristiti bilo koja posuda pogodna za ispijanje vina, jedino trodijelni bilikum služi isključivo za tu namjenu. Ta mu činjenica daje obilježja obredne posude, što čini logičnim pitanja o njegovoj eventualnoj vezi sa sličnim posudama iz brončanog i željeznog doba. Osim simbolike broja tri, koja proizlazi iz oblika, zagonetnosti ove posude pridonosi i legenda o trojici braće – Čehu, Lehu i Mehu, koja se uz nju veže.

Ključne riječi: bilikum, vrčevi, nazdravljanje, simbolika posuda, obredne posude

*B*ilikum pripada oblicima bogatom inventaru višedijelnih posuda čije početke, čini se, trebamo tražiti u raznim fazama brončanog i željeznog doba. Dok su one koje čini više međusobno spojenih posuda u arheologiji dobro poznate po bogatstvu oblika, u inventaru tzv. *tradicijske kulture* nalazimo ih znatno manje. Štoviše, dok su one samo dvodijelne i trodijelne, arheološke mogu biti sastavljene od desetak i više posuda (Sl. 1).

Pod stručnim nazivom *kernos*, arheolozi razumijevaju više međusobno spojenih posuda, često dodanih na jednu središnju. One nisu spojene samo vanjskim stijenkama, već su, baš kao i *bilikum*, međusobno povezane i otvorima na stijenkama. Njihove nalaze arheologija bilježi na Bliskom istoku i prednjoj Aziji, ali i u jugoistočnoj Europi, dok su u srednjoj Europi relativno rijetki. Karakterističan je primjer takvog na-

laza onaj iz muzeja Metropolitan u New Yorku što pripada Kikladskoj kulturi (2300.-2200. pr. Kr.) koju čini 25 međusobno spojenih posuda (Sl. 2). Gotovo se svi arheolozi slažu da su takve posude služile ispijanju u ritualne svrhe. Kod nalaza iz iranskog nalazišta Yarim Tepe, međutim, cjevasti izljev na trbuhu jedne od tri posude, upućuju da nije bio namijenjen ispijanju, već izlivanju (žrtve?) (Sl. 3).

Za one koje su spojene samo stijenkama bez otvora u njima, arheolozi koriste naziv *pseudokernos*,¹ a njihov su etnografski pandan dvodijelne posude za nošenje hrane težacima u polje u kojima se moglo nositi dvije vrste jela, a da se ne pomiješaju (Sl. 4).

Kod *bilikuma* je već pri površnom pogledu moguće uočiti da za ispijanje nije pogodan.

Rasprostranjen je samo u enklavi koju čini sjeverozapadna Hrvatska, tj. Hrvatsko zagorje, Prigorje, Koprivničko-križevačko područje i sjeveroistočna Slovenija. Marijana Gušić smatra da ovamo idu i posude s tri lica, i one sastavljene od tri antropomorfna lika, kao što je nalaz sa Gosposvetskog polja koji se čuva u klagensfurtskom muzeju (Gušić: 58).

Opisani oblik, kao i ritualna namjena, upućuju na opravdanost razmatranja moguće veze između ovog etnografskog predmeta i njegova arheološkog pandana. Tako, primjerice, posude iz arheoloških nalazišta sjevernog Irana izložene u Beču 2000./2001. godine na izložbi "7000 Jahre persische Kunst" i kasnije, 2004./2005. godine, u Zagrebu ("7000 godina perzijske umjetnosti"), pokazuju frapantnu sličnost s našim *bilikumom*. Ta činjenica, kao i nalazi iz brončanog/željeznog doba s grčkih i drugih balkanskih nalazišta postavljaju niz pitanja koja nas vode i do najvažnijeg: je li naš *bilikum* u kakvoj vezi s tim i drugim sličnim prapovijesnim trodijelnim posudama?

Cilj je ovim radom formulirati pitanja koja proizlaze iz karakteristika posude te naznačiti moguće pravce budućih istraživanja. U toj ću se namjeri poslužiti arheološkim i etnografskim podacima. U razmatranju problematike legende o Čehu, Lehu i Mehu povezane s tim vrčem koristit ću djelo Marijana Tenšeka *Krapina i priče o Čehu, Lehu i Mehu* koje sistematizira njezine različite inačice.

Bilikum

Običaj ispijanja zdravice, posebno gostu koji je prvi puta došao pod krov, markantna je točka vinske kulture sjeverozapadne Hrvatske. Naziv *bilikum* (od njem. riječi *willkommen* = dobrodošli) uobičajen je kako za običaj, tako i za sam vrč. U tu se svrhu mogu koristiti različite posude – od trodijelnih, vrčeva drugih oblika, često posebno lijepo oblikovanih i ukrašenih, do onih sasvim običnih grube izrade tzv. *srabljivaca* (Sl. 5).

¹ Zahvaljujem kolegi Sanjini Miheliću, višem kustosu zagrebačkog Arheološkog muzeja, na pomoći u vezi s arheološkim nazivljem.

No, trodijelni *bilikum* posebnim čini činjenica da je namijenjen ispijanju vina isključivo pri obredu iskazivanja dobrodošlice *prihodniku* – novom gostu.

Uz *bilikum*, javlja se i izraz *trilikum*. Nastao je u pučkoj etimologiji koja mu je podrijetlo pogrešno tražila u latinskom, a ne u već spomenutoj njemačkoj riječi.

U sjeveroistočnoj Sloveniji poznati su još i izrazi *trojka* te *Čeh*, *Leh* i *Meh*. S obzirom na oblik, opravdanost izraza *trojka* nije potrebno posebno objašnjavati. Izraz *Čeh*, *Leh* i *Meh* koristi se i u Hrvatskoj, gdje se za nj veže legenda o tri brata i njihovoj sestri Vilini. Ona danas u Sloveniji nije poznata, mađa Valvasor u svom najpoznatijem djelu *Die Ehre des Herzogthums Crain* (Tenšek: 26) Čeha i Leha spominje kao osnivače Češke i Poljske.

Veliki poklonik ideja ilirizma, Slovenac Janez Trdina, u idealiziranim opisima Hrvata i njihovih običaja u doba njegovog službovanja u Hrvatskoj polovicom 19. st., opisuje i običaj ispijanja *bilikuma*. Koliko god njegove simpatije za običaje koje je zatekao bile velike, čini se da mu ovaj baš i nije bio drag. Opisujući ga, kaže da se *bilikum* pije naskap iz ovećeg krčaga (katkada i od pola litre), i to pred kraj gozbe tijekom koje su svi već popili obilne količine vina. Trdina kaže da je neizbježna posljedica ispijanja *bilikuma* bilo pijanstvo, pa je nakon iskustva stečena kao *prihodnik*, potkraj ručka običavao, na *francuski način*, dohvatiti šešir i neprimjetno nestati.

Njegovo objašnjenje samog izraza i podrijetla običaja, sasvim je u skladu s društvenom atmosferom u kojoj je prevladavao otpor njemačkoj dominaciji i u kojoj su sve poteškoće tadašnjeg društva pripisivane Nijemcima. U tom duhu, njegovo tumačenje, koje je, vjerojatno, dobio od svojih hrvatskih prijatelja, kaže da običaj datira u vrijeme kada su njemačke trupe u Hrvatsku dolazile kao pomoć u obrani od Osmanlija. Plaćenici su se, međutim, često ponašali razulareno, pljačkali i zlostavljali domaće stanovništvo. Da bi ih smirili i udobrovoljili, Hrvati su ih nastojali obilno nahraniti i napiti.

Razumljivo je da na običaj čiji se nastanak ovako tumačio ilirci nisu gledali sa simpatijama, no kako je u narodu bio omiljen, nastojali su mu, kao i posudi, pohrvatiti barem naziv, pa Trdina navodi da se "... *sada* (za *bilikum*) *obično kaže dobrodošlica*" (Trdina: 32).

Kako zbog specifična oblika iz njega piti nije jednostavno, danas ćemo vrlo rijetko vidjeti da ga netko koristi u tu svrhu. Ipak, sjećanje na njegovu nekadašnju funkciju veoma je živo, mada mu je ona u novije vrijeme promijenjena u suvenirsku s izraženom simbolikom regionalnog identiteta te ima obilježje pojave u etnologiji poznate kao *survival*.² *Bilikumi* kakve danas možemo vidjeti na sajmovima, u prodavaonicama suvenira ili na regalima mnogih domova, uglavnom su relativno male zapremnine. Na nekima je na svakom od tri vrčića ispisano po jedno ime – Čeh, Leh, Meh ili samo njihovi inicijali.

Katkada su grla tih posuda relativno visoka i blago prema van ukošena, pa pokazuju veliku sličnost s nalazom iz sjeveroiranskog nalazišta Marlik Tepe. Za taj oblik iran-

² Kulturna pojava iz prošlosti koja se promjenom funkcije zadržala u suvremenosti.

ski arheolozi smatraju da je inspiriran oblikom cvjetova vrste tulipana što početkom proljeća raste u okolici arheološkog lokaliteta. (Sl. 6). Nažalost, niti iz kataloga bečke niti zagrebačke izložbe o posudi ništa više ne možemo saznati.

Drugi put je pak grlo posude nisko i ljevasto, rubova otvora povijenih prema van, i asocira na nalaz iz drugoga sjevernoiranskog nalazišta Yarim Tepe.

U gornjem dijelu, ručke *bilikuma* su često isprepletene što, prema mišljenju slovenskog etnologa Janeza Bogataja, simbolizira zajedništvo.³ U Hrvatskoj su izrađivani u lončarskim radionicama većih obrtničkih središta i u seoskim keramičkim središtima (npr., Jerovec i Globočec), pa i industrijski kao u poznatoj krapinskoj tvornici kamenine koja je djelovala od 1800. do 1886. godine.

Spoznaje o problemu *bilikuma*, kojima u ovom trenutku raspoložem, upućuju da okvir u kojima bi područje i ciljeve istraživanja trebalo odrediti formuliram na slijedeći način:

1. analogija trodijelne forme u prostoru (rasprostranjenost)
2. analiza namjena posude
3. analiza simbolike
 - oblika posude (tj. broja tri)
 - legende o Čehu, Lehu i Mehu (elementi: vol/bik, zlatni rogovi, zlatna jabuka, tunel ispod planine i dr.)

Rasprostranjenost

Kako mi je postojanje trodijelnog vrča za ispijanje vina poznato samo u sjeveroistočnoj Sloveniji i sjeverozapadnoj Hrvatskoj, čini se logičnim da bi na etnografskoj razini daljnje traganje trebalo usmjeriti prema, s jedne strane, srednjoj, a s druge strane, jugoistočnoj Europi te kulturama drugih slavenskih naroda.

Da bi trebalo najprije istražiti postojanje posuda ovog oblika kod drugih Slavena, ukazuje sličnost već spomenutih iranskih trodjelnih posuda (Marlik Tepe 1200 – 1100 pr. Kr. i Yarim Tepe 1200 – 1000 god. pr. Kr.) što upućuje da bi, istražujući uzroke toj analogiji u obzir trebalo uzeti mogućnost prenošenja kulturnim kontaktima koje su Slaveni još u pradomovini sa iranskim i kulturnim prostorom cijele prednje Azije svakako imali. Toj tezi, međutim, ne ide u prilog činjenica što ga Lubor Niederle, koji u svojim radovima nastoji rekonstruirati materijalnu kulturu starih Slavena, uopće ne spominje.⁴ S druge strane, ne treba zanemariti slične arheološke nalaze s područja Crne Gore i Grčke te šireg prostora jugoistočne Europe koji pripadaju istom razdoblju željeznog doba. To bi pak moglo ukazivati i na druge izvore i putove preuzimanja oblika našeg *bilikuma*, pa ne treba sasvim odbaciti ni tezu Marijane Gušić o keltskom

³ Prof. dr. Janezu Bogataju s *Oddelka za etnologiju u kulturno antropologiju Filozofske fakultete* u Ljubljani, zahvaljujem na informaciji koju mi je na moju molbu uputio elektroničkom poštom.

⁴ Naravno da se činjenicu da Niederle ne spominje trodijelni vrč ne može uzeti kao siguran dokaz da ga Slaveni prije doseljenja nisu poznavali. Za konačan bi zaključak svakako trebalo konzultirati specijaliziranu literaturu i drugih autora.

nasljeđu. Tu tezu podupiru brojni arheološki nalazi trodijelnih posuda datiranih u željezno doba za koje se smatra da u Europi počinje s Keltima (Gušić: 58).

Dotičući se *bilikuma* u razmatranju problematike etničke grupe Bezjaci te služeći se interpretacijama stručnjaka prve polovice dvadesetog stoljeća, Marijana Gušić ukazuje na elemente koji bi ovaj fenomen mogli povezati s keltskom kulturom od brončanog doba raširenom od Crnog mora do Atlantskog oceana. Uočava da su ritualno izražavanje gostoprimstva, sklonost gozbama i kolektivnom pijančevanju karakteristike keltskog društva, ali i starinski običaji Prigorja i Hrvatskog zagorja obnovljeni u razdoblju kasnog feudalizma. Za sam *bilikum* smatra da je ... *sačuvao daleku magičnu predodžbu onih različitih triplika koji svoj izvor imaju u keltskom religioznom naziranjju ... Očito je trostruko ime Čeh – Leh – Meh, kako danas služi za bilikum slavenska jezična zamjena za onu ritualnu asonancu koja je nekada sadržavala formulu keltske triade* (Gušić: 58).

U prilog ovakvog objašnjenja mogli bismo navesti nekoliko analogija: keltske trijade – trodijelni vrč, tri brata, tri grada; kod Kelta razvijena predodžba o podzemnom svijetu – podzemni put ispod Strahinjčice, značenje jabuke, opijanje, a naročito obredno opijanje ... Dakako, kada je riječ o opijanju, treba primijetiti da je taj običaj bio raširen kod svih starih naroda i da ga, zavisno o ekonomskoj situaciji (i statusu pojedinca ili grupe) vjerojatno nije trebalo obnavljati, pa niti u kasnom feudalizmu.

Namjena

Piti vino iz posude koja nije praktična, piti ga u posebnoj prigodi, uza svečani govor kojim se izražava dobrodošlica, dobre želje i prijateljske namjere, otkriva simboličke elemente obreda. Objašnjenje koje se, međutim, može čuti u narodu, sasvim je prozaično. Riječ je o triku kojim se gosta želi uvjeriti da vino treba ispiti samo iz jednog od tri vrča, a da zapravo ispije trostruku količinu vina (Tenšek: 193). Otprilike takvo značenje proizlazi i iz opisa koji odlazak trojice braće Čeha, Leha i Meha na sjever tumači svađom koja je nastala upravo zbog vina ispijenog iz takvog vrča. On je, navodno, izrađen s namjerom da svaki u znak sloge i bratske ljubavi ispije vino iz jednog od njegovih tri dijela. Prvi je, kao najstariji, bio Čeh. Kako su vrčevi međusobno bili spojeni, on je posudu ispraznio. To je izazvalo svađu zbog koje su se braća rastala i krenula na sjever (Tenšek: 198).

Uz to, s obzirom da jedno od pravila ispijanja zdravice nalaže da se vino iz punog vrča ispije odjednom (naiskap), ovakva njegova konstrukcija gostu predstavlja i poteškoću zbog koje, da ga ne bi prolio, vino mora ispijati polako i pažljivo, što uveseljava okupljeno društvo. Protumačimo li svrhu trodijelne posude i kao posude oblikovane za zabavu, mogli bismo je usporediti s tzv. *mudrijašem*, vrčem s ukrasnom perforacijom grla, što od onoga koji ispija zahtijeva da pogodi koje otvore na rubu prstima treba zatvoriti, da bi kroz jedan od njih mogao popiti vino (Sl. 7). Ipak, ova dva vrča razlikuje činjenica da je svrha pijenja iz *mudrijaša* isključivo šaljiva provokacija neupućena gosta bez elemenata obreda i da nikada nije imala notu svečanog čina.

Simbolika

Broj tri

U potrazi za objašnjenjem simboličkih značenja čini se najlogičnijim najprije razmotriti značenje simbolike broja tri koji se može izravno povezati s oblikom posude.

U različitim je kulturama taj broj obavijen kompleksnom simbolikom. Smatra se temeljnim brojem, brojem intelektualnog i duhovnog reda, a ima još i mnoga druga simbolička značenja. Mada je višeznačna simbolika ovog broja bila poznata još u pretkršćanskim vjerovanjima, religijskim i filozofskim sustavima, svoje je mjesto našao kako u kršćanstvu (npr., Sveto Trojstvo, Sveta tri kralja), tako i u drugim velikim religijama. Podsjetimo se kako i danas taj broj vrlo često koristimo, makar i bez svijesti o njegovom značenju, u uzrečicama, pomalo šaljivo. Tako nam uzrečica “*treća sreća*” nakon dva neuspjela pokušaja omogućuje da bez podsmijeha okoline pokušamo još jednom, do tri se broji kako bi se označio početak istovremene akcije više osoba, u određenoj vrsti šala (viceva) poanta je jasna tek nakon treće opisane situacije, a postoji i cijeli niz šala u kojima se dva lika javljaju samo da bi istaknula ulogu trećeg (npr., “... bili Amerikanac, Francuz i ...”).

Ipak, treba imati na umu da mnoštvo trojnih cjelina, trijada, (Chevalier; Gheerbrant: 715) ima podrijetlo duboko u razdobljima prapovijesti. I u ovom trebamo biti svjesni mnogih elemenata koji nas mogu navesti na zaključak da je riječ o analogijama pa ipak o njihovoj međusobnoj povezanosti treba prosuđivati vrlo oprezno.

Legenda o Čehu, Lehu i Mehu

Osnovu priče o Čehu, Lehu i Mehu prepoznajemo u mnogim njezinim inačicama. Pojediniosti, međutim, koje mogu biti vrlo važne za njezino tumačenje, nisu uvijek iste – u jednom zapisu nalazimo nešto čega u drugome nema, određene pojedinosti nisu sasvim jednake u svim zapisima i sl.

Sadržaj priče koji nam je danas poznat najčešće vežemo uza zapis Ljudevita Gaja objavljen u tekstu *Vjekopisni moj nacrtak*, a koji je 1875. izdao njegov sin Velimir. Tamo se kaže da je priča zabilježena prema kazivanju starog slugu u roditeljskoj kući, no Maja Bošković-Stulli utvrdila je da ju je još 1826. godine, kao prijevod s latinskog teksta jednoga krapinskog franjevca, Gaj objavio u knjižici *Die Schlosser bei Krapina*. Ta se predaja o “slavenskim praocima”, Čehu, Lehu i Mehu, stoljećima pismeno prenosi la djelima ljetopisaca i povjesničara (Bošković-Stulli: 87). U ovom je, međutim, kontekstu važno uzeti u obzir i njezinu konstataciju da je “*učena tradicija*”, prenošena pismenom predajom, i prepričavana uz ... *folklorne dopune*, a čini se da ju je naknadno dopunio i sam Gaj.

Ukratko, priča kaže da su u Krapini i okolici živjela tri brata – Čeh, Leh i Meh (u nekim se inačicama umjesto Meh, treći brat zove Mosk ili Rus), sa sestrom Vilinom. Radnja legende smještena je u razdoblje rimske vlasti. Braća spremaju pobunu protiv Rimljana, ali im je omete zaljubljena sestra koja svom ljubavniku, rimskom namjesniku,

odaje njihove planove. Urotnici ga ipak uspiju ubiti, a Rimljani podignu snažnu silu da osvete smrt svog velikodostojnika. Vilinu i njezinog sina rođenog u vezi s Rimljaninom, od osvete braće, zašтите vile. Prema jednoj inačici, braća iskoriste njihovu odsutnost i otmu sestru iz pećine, a prema drugoj je otkupe od vila i zazidaju u zidine grada. Nakon toga bježe na sjever gdje Čeh osnuje Češku, Leh Poljsku a Meh Rusiju. Vilinino pak dijete, dok se jednom samo u špilji igralo zlatnom jabukom, iznenadi divlji vol i na rogovima ga podzemnim putem ispod vrhova Hajdinskog zrna i Velikog žleba prenese na drugu stranu planine Strahinjčice, gdje ga neki pustinjač pokopa na mjestu koje se danas po djetetovoj lijepoj glavi zove Lepoglava.

U ovakvom sadržaju koji ponavlja većina inačica treba uočiti nelogičnosti za koje nije jasno jesu li rezultat površnosti u zapisivanju (i prepisivanju) ili ju je kazivač tako ispričao. Na taj je način zagonetan jedan od markantnih simboličkih likova, “divlji vol”. S obzirom na to da vol postoji samo kao domaća životinja, postavlja se pitanje je li izvorni lik bika (“divlji bik”?) dugogodišnjim prenošenjem legende nenamjerno zamijenjen volom ili se on u legendi spominje stoga što za poantu više odgovaraju simboličke značajke vola a ne bika, pa je zbog toga suprotnost s prirodnim morala biti zanemarena.

Razlike u simbolici ovih dviju vrsta goveda nije uvijek moguće sasvim jasno odrediti, pa se tako i smisao legende ili vjerovanja u kojima se pojavljuju mijenja zavisno od značenja koje uzimamo u obzir pri razmatranju. Govedo (bik, vol, krava, bivol, bizon) simboličke su pojave u mnogim vjerovanjima, religijskim i filozofskim sustavima. Potškoća je u tome što u različitom kontekstu ista životinja može imati različito simboličko značenje. Tako su i vol i bik katkada lunarni, a katkada solarni simboli (Chevalier; Gheerbrant: 42-45; 716-718).

Priči o Čehu, Lehu i Mehu Ivan Kukuljević Sakcinski pristupa oprezom znanstvenika. U knjižici *Vile*, tiskanoj 1851. godine, navodi dvije, za u ovom kontekstu, zanimljive pojedinosti. Kaže da je od Gaja čuo da su Vilinu braća otkupila od vila volom s pozlaćenim rogovima, među kojima je sjedilo dijete sa zlatnom jabukom (Tenšek: 81). U Gajevom se zapisu pozlaćeni rogovi ne spominju, pa se možemo zapitati je li to Gaj propustio zapisati, je li za tu pojedinost naknadno doznao od drugog kazivača, ili je kao obrazovan čovjek koji je vjerojatno poznao antičku mitologiju,⁵ tu pojedinost namjerno dodao kako bi iz nekog razloga sadržaj legende svjesno obogatio. Uzmemo li u obzir potonje, možemo pomisliti na simbolizam jabuke koji asocira vlast, besmrtnost, obnovu; zlato kao simbol Sunca, tj. plodnosti, te rogove kao simbol moći (Chevalier; Gheerbrant: 211, 762, 793). Kao jedan od takvih primjera, spomenimo grčku predodžbu iz mita o Odiseju, o Suncu koje ima bijele volove zlatnih rogova.

Također nije jasna uloga djeteta. U jednom se slučaju pojavljuje kao Vilinino dijete koje se u pećini igra jabukom, u drugom su dijete i jabuka između rogova vola kojeg braća nude vilama za otkup sestre. S obzirom na dva različita konteksta u kojima se pojavljuje, moguće je i simboliku njegova lika različito tumačiti (Chevalier; Gheerbrant: 120).

⁵ U ovom kontekstu značajni mogu biti i egipatski, a poglavito keltski mitovi.

Legendu Sakcinski drži narodnom predajom za koju kaže da ju je Pavao Ritter Vitezović smatrao ... *svetom istinom* i da je upravo on u priču o tri brata unio dio koji govori o nesretnoj ljubavi Viline i Rimljanina, kako bi priča dobila romantičnu notu (Tenšek: 79).

U svojoj analizi, Natko Nodilo razaznaje narodnu predodžbu o borbi svjetla i tame. Trojica braće predstavljaju tri sunca, a lik Viline djevojku Zoru Sunčevu sestru koja je u dodiru s tamom i koju Sunce zbog toga ubija (Tenšek: 91). Ovi su elementi česti u mnogim vjerovanjima različitih kultura, pa ovakvom tumačenju, mada ga je doista moguće prihvatiti, nedostaje pokušaj da mu se preciznije odredi okvir u kojem je priča nastala, pod kojim utjecajima, odakle i kojim je putovima stigla u ove naše krajeve.

Čini se da je legenda o Čehu, Lehu i Mehu naknadno pridodana predmetu i običaju - *bilikumu*. Njezin najstariji element, predodžbu o doseljavanju Slavena s juga na sjever, zapisao je još monah Nestor Ljetopisac (1056.-1114.). U njegovom je zapisu temelj legende o trojici braće s kojima su Slaveni iz Podunavlja doselili na sjever i od tada je ona stoljećima obogaćivana prije nego što je povezana s trodijelnim vrčem, vjerojatno po analogiji i simbolici broja tri.

Zaključak

Bilikum, koji je donedavno služio za ispijanje vina, još uvijek možemo zapaziti na štandovima sajmova, u suvenirnicama ili pak kako prašnjav i nepotreban stoji na nečijoj polici, podsjećajući vlasnika na darovatelja ili mjesto u kojem ga je kupio. I kada stjecajem okolnosti odlučimo postaviti pitanje o njegovom obliku, nazivu i legendi vezanoj uz nj, zaključimo da smo suočeni s kompleksnom kulturnom pojavom za čije nam je proučavanje potreban interdisciplinarni pristup. Svaki takav kompleksan problem treba nastojati sagledati u svim njegovim pojedinostima, a bavljenje pojedinostima zahtijeva specijalizirano proučavanje. No, to je samo polovica zadatka. Nakon svladavanja svih aspekata i pojedinosti, neophodno ih je razmotriti u zajedničkom kontekstu i u međusobnom odnosu. U ovom slučaju, problematiku *bilikuma* treba ponajprije sagledati unutar etnologije i arheologije, a daljnje će istraživanje sasvim sigurno pokazati potrebu uključivanja i drugih znanstvenih disciplina.⁶ Ako se pokaže ispravnom teza o prapovijesnom podrijetlu ove forme, dio će pitanja vjerojatno ostati bez odgovora. Poglavitito se to odnosi na pitanja o tome kako to da je do današnjih dana ova posuda sačuvana samo na ovom ograničenom prostoru te o odnosu njezine prapovijesne simbolike i kasnije s njom povezane legende o Čehu, Lehu i Mehu.

O *bilikumu* kao fenomenu kulturne baštine zaključno možemo reći da u ovom stadiju njegove istraženosti imamo više pitanja nego odgovora. Uza sva ta, za sada, neodgovorena pitanja, on bez sumnje pripada u predmete koji govore o neopravdanosti na-

⁶ "To smo naučili od Dekarta ... podeliti teškoću na toliko delića koliko je potrebno da bi se lakše savladala. ... Objasnjenje вреди samo ako je celovito. Kada tražimo rešenje nekog posebnog problema, obraćamo se ovoj ili onoj naučnoj grani, ili pak pravu, moralu, veri, umetnosti ..." (Levi Stros; Eribon: 124).

stojanja da se kulturna baština dijeli na materijalnu i nematerijalnu, na čemu UNESCO posljednjih godina ustrajno i nepotrebno inzistira. Za *bilikum* su podjednako važni njegovi materijalni kao i nematerijalni aspekti i u tom smislu on dokazuje da za takvu podjelu nema opravdanja. Svakom “čvrstom predmetu” prethodi ideja – njegov nematerijalni aspekt koji je neodvojiv od materijalnog. Kada bi tako slijedili preporuku UNESCO-a o zaštiti “nematerijalne baštine” kod *bilikuma* kao “kulturne pojave”, odvojili bismo ideju o tehnologiji izrade od sredstva kojim je realizirana – recepturu za obradu i postupak obrade gline, uvjete pod kojima se izvodi pečenje, dizajn trodijelne posude, njezinu namjenu, legendu o Čehu, Lehu i Mehu od gline, lončarskog kola i peći, vina ... Koliko je takvo odvajanje nepotrebno toliko je i štetno, jer je jasno da vrč takvog oblika bez svog nematerijalnog aspekta nema nikakva smisla. Vjerujem da je Claude Lévi-Strauss mislio upravo na ovakve primjere kada je rekao da na njih treba gledati kao na misao pretvorenu u čvrst predmet.⁷

Literatura:

Bošković – Stulli, Maja. 1997. *Priče i pričanje: stoljeća usmene hrvatske proze*. Mala knjižnica Matice hrvatske. Novi niz; kolo 6, knj. 34. Zagreb: Matica hrvatska.

Chevalier, Jean; Gheerbrant, Alain. 1989. *Rječnik simbola*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

Gušić, Marijana. 1967. Etnička grupa Bezjaci, u: *Zbornik za narodni život i običaje – knjiga 43*, Zagreb: JAZU.

Levi Stros, Klod – Eribon, Didie. 1989. *Izbliza i izdaleka*. Sarajevo: “Svjetlost” Sarajevo.

Tenšek, Marijan. 2005. *Krapina i priče o Čehu, Lehu i Mehu*. Zagreb: Elektronika-Nakladnik.

Trdina, Janez. 1980. *Bachovi husari i Ilirci*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske 2001. “7000 Jahre persische Kunst”. Katalog izložbe. Wien: Kunsthistorischen Museum.

2004. “7000 godina perzijske umjetnosti”. Katalog izložbe. Zagreb: Muzej Mimara

⁷ “Ali od trenutka kad počnete gledati na ove predmete kao na misao koja je na neki način pretvorena u čvrst predmet, misao koju ste naveli (... da je etnologija pre svega “psihologija”), dobija smisao.” (Levi Stros; Eribon: 121).

4.01

4.02

4.03

4.04

4.05

4.06

4.07